

SPÔSOBY ŠÍRENIA TEOLOGICKÝCH MYŠLIENOK A DIEL J. A. KOMENSKÉHO NA ÚZEMÍ SLOVENSKA DO KONCA 17. STOROČIA

MARTIN KMEC

KATEDRA CIRKEVNÝCH DEJÍN EVANJELICKÁ BOHOSLOVECKÁ FAKULTA

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

DEPARTMENT OF CHURCH HISTORY EVANGELICAL LUTHERAN THEOLOGICAL FACULTY

COMENIUS UNIVERSITY BRATISLAVA

kmec16@uniba.sk

THE WAYS OF SPREADING THEOLOGICAL IDEAS AND WORKS OF J. A. COMENIUS IN THE SLOVAKIAN TERRITORY UNTIL THE END OF THE 17TH CENTURY

Abstract: J. A. Comenius' theological ideas were well-received in the northern regions of Austro-Hungarian Empire (what is today Slovakia). Many of his notable works were spread across the region in various ways. Geographical and language affinity of today's Slovakia, Moravia and the Czech lands constituted optimal conditions for not only cultural, economic, or church relations, but also for personal connections. This was the case especially after the year 1624 and even more after 1628, during the time of religious exile of Czech non-Catholic priests, middle-class, and nobility, following the defeat of the Protestant forces in the Battle of White Mountain.

We examined the main congregations of *Unitas Fratrum* (United Brotherhood) in Slovakia, which helped us appreciate the role of exile print for distribution and popularization of Comenius' practical religious works. The theological tradition of Comenius found several paths into Slovakia. We can detect its presence at Protestants city schools, among students, and individual people. Besides the members of *Unitas Fratrum*, the main role of spreading theological ideas and works of J.A. Comenius can be attributed to the printing of his books and rich contacts between Comenius and people in what is today Slovakia and as well as lower Hungary. The main goal of this paper is to identify and describe the ways of how J. A. Comenius' theological ideas and works spread the territory of Upper Hungary (Slovakia) during the 17th century.

Keywords: John Amos Comenius; Slovakia; Comenius' theology; *Unitas Fratrum*; Czech-Moravian exiles

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 92, 2021, No. 3, Number of Article 2, p. 258 – 267.

DOI: 10.14712/12117617.92.3.2

Pod témou článku zahŕňame prezentáciu známych spôsobov kontaktu Jana Amosa Komenského (1592–1670) a jeho diel so slovenským územím v období od pobilohorského exilu približne do konca 17. storočia. Tento kontakt sa realizoval prostredníctvom vydávania Komenského literatúry, cez spoločenstvá a zbory Jednoty bratskej aj jednotlivcov, exulantov aj domácich, ktorí udržiavali s Komenským korešpondenciu alebo sa s ním osobne stretli. Príspevok obsahuje niektoré postavy českých a moravských exulantov žijúcich alebo prisťahovaných

do Horného Uhorska predovšetkým v prvej polovici 17. storočia. Predstavenie histórie bratskej tlačiarne, viackrát meniacej pôsobisko, nám umožňuje sledovať jej príspevok k šíreniu Komenského teologických diel. Okrem toho sú v zábere témy vybraní domáci evanjelickí farári, študenti teológie, budúci učitelia, či iné osoby u ktorých možno nájsť recepciu či reflexiu Komenského teologických myšlienok a to predovšetkým ešte za života Jana Amosa Komenského. Názvy diel sú písané kurzívou, za nimi sú v zátvorke miesto a rok vydania. V prípade neznámeho miesta vydania je v zátvorke otáznik.

1 Šírenie Komenského teologických ideí česko-moravskými exulantmi

Do Uhorska sa ako do blízkej, vtedy ešte pre protestantov slobodnej krajiny, v dvadsiatych rokoch 17. storočia uchýlili najmä meštianski remeselníci a obchodníci z Čiech a Moravy. Udialo sa tak po vydaní nariadení, najprv cisárskeho patentu Ferdinanda II. z roku 1624 o vypovedaní duchovných z krajiny, a potom v roku 1627 vydaním Obnoveného zřízení zemského a Mandátu, ktorý nariadil vyhostenie nekatolíckej šľachty do pol roka. Nastal exil desať tisícov rodín, ktoré museli hľadať útočisko v zahraničí (Lešno, Vratislav atď). Postavenie exulantov charakterizuje ich inštitucionálna nechránenosť, resp. veľmi slabé postavenie organizácie cirkvi - Jednoty bratskej, ale aj iných cirkví v exile a geografickej roztratenosti. Na území Slovenska sa v 17. storočí nachádzalo cca. dve tisíc bratských exulantov, ktorí boli usadení v mestách od Skalice cez Sobotište, Senicu, Trenčín (na tzv. Novej ulici, *Platea nova*), Púchov (v oddelenej obci Moravská ulica), Lednicu až po Markušovce na Spiši.¹ Pritom väčšia časť sa sústredila v troch zboroch – v Púchove asi päťsto, v Lednici a Skalici po tristo.²

V menšej miere na Slovensko prišla aj česká protestantská inteligencia, ktorú so sebou privádzajú slovenskí vzdelanci dovtedy pôsobiaci v Čechách. S ťažkosťami si nachádzali živobytie, uchádzajúc sa o nejaké farárske, učiteľské alebo

¹ ŽBIRKOVÁ, Viera. Činnosť Jednoty bratskej na Slovensku. In: PŠENÁK, Jozef. (ed.). *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného komeniologického kolokvia konaného v Púchove - Belušíckych Slatinách v dňoch 10.-11. novembra 1998.* [s. l.]: [s. n.], 1999. s. 40-65. ISBN:80-968099-2-X. s. 45. Pobiellohorský exil podľa konfesii predstavuje BERNÁT, Libor. Exulanti z Čiech a Moravy v superintendencii Trenčianskej, Oravskej a Liptovskej (s dôrazom na exulantov náboženskej vlny). *Historia Ecclesiastica*. 2019, roč. 10, č. 1, s. 51-70. Pozn.: Napriek ochote miest, ochrane evanjelických zemeľanov na západnom Slovensku, na Spiši a medzi nimi najmocnejších Rákociovcov, zápasili bratské zbory celé desaťročia o existenciu. Kvôli zákonnej ochrane pri vykonávaní náboženstva sa na synode vo Vlčanoch v roku 1647 spojili s kalvíni, pričom si zachovali svoje bohoslužby a cirkevné poriadky. No keď Habsburgci prestali rešpektovať zákonné články o náboženských slobodách, vydobyté stavovskými povstaniami, sú protestantom vo veľkom odoberané kostoly a ostatný majetok, pod tlakom perzekúcií zanikajú mnohé zbory a medzi nimi už koncom roka 1671 najväčšie bratské cirkevné zbory. Ich duchovní išli znova do exilu.

² ĎUROVIČ, Ján P. Jednota na Slovensku. In: *Jednota bratrská 1457 – 1957: Sborník k pětistému výročí založení.* Praha: Kalich, 1956. s. 239-264. s. 249.

úradnícke miesto.³ Najznámejší pobielohorský český exulant je u nás evanjelik (vydal *Konfesiú Augsburskú* v Olomouci roku 1620) Juraj Tranovský (1592–1637), ktorý sa narodil v ten istý rok ako Komenský a možno deň pred ním. Zbližuje ich aj spevníková tvorba, ktorej sa obaja venovali. *Cithara sanctorum* (Levoča, 1636) bola jedným z prameňov Komenského *Kancionála* (Amsterdam, 1659) a neskorším vydaniám Cithary zas pomohol Kancionál. Obaja poznali vzájomne svoje diela. Cez *Citharu sanctorum*, teda Tranovského kancionál, prešli do súčasného Evanjelického spevníka dve Komenského piesne: 1. *Žel mi, žel, že jsem zhřešil*, v slovenčine „Ľutujem, že som zhrešil“, pod číslom 328. 2. *Má duše, Pána svého chvál*, preložená ako „Duša, Boha oslavuj, chváľ“, pod číslom 342.⁴

Ďalším významným českým exulantom je farár Jakub Jakobeus (1591–1645) z Kutní hory, literárne činný básniky a tiež ako historik, zomrel v Prešove. Literárny dosah na Slovensko mal predovšetkým kázňovou tvorbou v bibličtine Gašpar Motešický (1651–1689), farár českých exulantov v Nemecku. Z chiliazmu v jeho poézii je badať oboznámenosť s Komenského tvorbou⁵, preto ho môžeme na tomto mieste spomenúť tiež.

Okrem nich boli desiatky ďalších, ktorí sa snažili uplatniť ako farári či učители a ostať tak pri svojom pôvodnom povolání. Vďaka nim sa Komenský, vtedy už medzinárodne známa a uznávaná osobnosť, stal v Uhorsku ešte známejším. Sú to napr. Komenského spolužiaci Mikuláš Drábik (1588–1671), ktorý žil v Lednici pri Púchove blízko českých hraníc alebo Ján Matthaeides st., ktorý pôsobil na východe krajiny a ktorého rovnomenný syn vyučoval na mestskej škole v Prešove. Ďalšími spojivami Komenského so Slovenskom boli príbuzní: Jan Molitor a Jan Efron v Púchove (zachoval sa list od Komenského adresovaný pre neho ešte pred Komenského pobytom v Uhorsku). V Púchove pôsobil ako kňaz Pavel Vetterin z Mladej Boleslavi. Farári Jednoty bratskej sa uplatnili na rôznych miestach Slovenska, predovšetkým na západe, od Skalice po Žilinu, ale napr. aj v okolí Prešova.

³ KUČERA, Matuš. Českí exulanti v Uhorsku. In: J. A. Komenský a slovenská kultúra. Zborník materiálov z medzinárodnej komeniologickej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 30.-31.3.1992. Zostavili P. Hrnčiar et al. Bratislava: Univerzita Komenského, 1993. s. 55-59. ISBN 802230669X. s. 57-59.

⁴ *Evanjelický spevník*. 2. vydanie. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1995. ISBN 80-7140-066-1.

⁵ MAĐAR, Jarolav. *Dejiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť a kultúru*. Praha, 2011. Dizertačná práca. Univerzita Karlova, Husitská teologická fakulta, Katedra historické teologie a církevních dějin. Vedúci práce Lašek, Ján Blahoslav. 207 s. s. 56.

Komenský bol v roku 1632 na synode v Lešne zvolený za seniora Jednoty⁶ a za pisára a poverený spolu s Vavrincom Justinom duchovne opatrovať moravských členov Jednoty doma aj v exile, teda aj tých, ktorí boli v Uhorsku. Cez nich sa jeho spisy a myšlienky dostali k slovenským evanjelikom. Fyzicky strávil v Uhorsku len štyri roky, od 1650 do 1654, ale už v prvej polovici 17. storočia bol s exulantmi v kontakte cez listy a poslov.⁷ Keď bol Rákociovcami pozvaný pôsobiť na gymnáziu v Blatnom Potoku (Sárospatak), aby uplatnil svoje pansofické zásady⁸, pracoval práve na reforme švédskeho školstva v Elblagu. Odtiaľ sa v roku 1648 vrátil (druhýkrát) do Lešna, v ktorom strávil celkovo najviac svojich exilových rokov. Tu obdržal ďalšie pozvanie do Sárospataku a rozhodol sa prijať ho. Na svojich cestách do Uhorska⁹ sa zastavil alebo navštívil na území dnešného Slovenska tieto miesta: Skalica (cirkevný zbor Jednoty), Trnava (reformovaný superintendent Caniseus), Senica (zbor Jednoty), Myjava (zbor Jednoty), Nové Mesto nad Váhom (zbor Jednoty), Trenčín (zbor Jednoty), Púchov (zbor Jednoty a príbuzní), Lednica (zbor Jednoty a M. Drábik), Levoča, Prešov, Košice. V Prešove si našiel pomocníka a ďalšieho šíriteľa svojich ideí v žiakovi mestskej školy Michalovi Michalovičovi Sečenskom (autorovi knihy *Světloňoš český*), ktorého si so sebou zobral do Sárospataku, kde mu pomáhal opisovaním kníh.¹⁰

⁶ Funkciu seniora Jednoty prevzal Komenský roku 1632, vtedy sa stal členom Úzkej rady. Uvádza sa, že v Lešne v roku 1648 bol Komenský zvolený za biskupa. Vtedy boli nažive poslední traja seniori celej Jednoty, z ktorých Komenský zomrel posledný, preto sa bežne označuje ako posledný biskup (starej) Jednoty bratskej. Napr. A. Molnár a N. Rejchrtová používajú termín senior, čo bolo tiež zvykom, ale zodpovedalo to pozícii biskupa v iných cirkvách. Pozri: REICHEL, Hellmut. Das Bischoftum der Unitas fratrum. In: Renkewitz, Heinz (ed.). *Die Brüder-Unität*. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1967. s. 129-133.

⁷ PŠENÁK, Jozef. Jan Amos Komenský a Slovensko. *Naša univerzita*. 1992, roč. 38, č. 7, s. 1. ISSN 1338-4163.

⁸ *Pansofia* sa z gréckej pôvodiny prekladá ako vševeda, ale znamená pre Komenského všeobecnú múdrosť. Je kľúčovou zložkou Komenského všenápravných snáh a zaoberá sa ňou tretia zo siedmich kníh diela *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (vznikala v rokoch 1645–1670). Komenskému išlo v pansofii o to, aby človek vedel, poznal a používal všetko, čo potrebuje k dôstojnému životu. Pansofické zásady sú o jasnom a pevnom usporiadaní vecí do poriadku a ich podriadení norme pravdy vecí (večným zákonom pravdy).

⁹ Informácie o troch Komenského cestách cez Slovensko nachádzame okrem iných prameňov najmä v jeho autobiografii *Continuatio admonitionis fraternae de temperando charitate zelo... ad S.Maresium* (Pokračovanie bratského napomenutia o miernení horlivosti láskou, 1669). Česky KOMENSKÝ, J. A. *O sobě*. K vydaniu pripravili Amedeo Molnár, Noemí Rejchrtová. 2. nezm. vyd. Praha: Odeon, 1989. 379 s. ISBN 80-207-0016-1. s. 232-236. Výpis navštívených miest pochádza z viacerých zdrojov: PŠENÁK, Jozef. *Život a dielo J. A. Komenského* [online]. [cit. 2021-10-14]. Dostupné na internete: <https://uniba.sk/o-univerzite/historia/j-a-komensky/zivot-a-dielo-j-a-komenskeho/zivot-vo-vyhnanstve-1628-1670/uhorsko-1650-1654/>; *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Zost. Borislav Petřík. Bratislava: BoPo, 2001. 448 s. ISBN 80-968671-4-8. s. 168.

¹⁰ KARŠAI, F. *Jan Amos Komenský a Slovensko*. Bratislava: SPN, 1970. s. 92.

2 Komenského teologické diela na Slovensku

Povedomie o Komenskom sa významnou mierou šírilo aj vďaka **tlačiarňam** na Slovensku, ktoré rozmnožovali jeho spisy. Jednalo sa o tlačiarne v mestách „Bratislava, Trenčín, Žilina, Levoča a Bardejov“.¹¹ V Trenčíne bola bratská tlačiareň založená v roku 1637 manželmi Václavom a Dorotou Vokálovcami, ktorí mali túto tlačiareň najprv v Senici. Podľa testamentu Václava Vokála zariadenie tlačiarne bolo kúpené za peniaze jeho manželky v Prahe. Po ňom sa majiteľkou tlačiarne stala jeho manželka, Vavrínek Benjamín Vodháj, a po jeho smrti Nikodém Čížek.¹² Fungovala do roku 1664 a za ten čas vytlačila veľký počet školských pomôcok, náboženských spisov, ale i kalendárov či iných typov tlačí (za roky 1637 – 1653 vyprodukovala 200 tisíc strán). Potom ju Čížek pre ekonomické aj personálne problémy predal Pavlovi Vetterinovi z Púchova, cez ktorého sa dostala do Žiliny k Jánovi Dadanovi a od r. 1665 pokračovala v činnosti.¹³

Pre nás je zaujímavé, okrem inej náboženskej literatúry – ako napr. Lutherovho katechizmu, vydanie druhého dielu *Praxis pietatis. To jest Knižky O Cvičení se v Pobožnosti* od Komenského v roku 1640¹⁴, pričom dátum vydania prvého dielu je možný najskôr v roku 1637, keď tlačiareň vznikla. Kniha slúžila pre potreby každodennej osobnej praktickej zbožnosti, bola pôvodne anglickou zbierkou Lewisa Baylyho *Practice of Piety*, ktorú Komenský prepracoval a vydal. Táto duchovná literatúra v češtine bola na Slovensku veľmi používaná a napriek jej väčšiemu nákladu, podľa testamentu V. Vokála 500 – 800 kusov, sa zachovalo len máličko

¹¹ *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Zost. Borislav Petřík. Bratislava: BoPo, 2001. 448 s. ISBN 80-968671-4-8. s. 168.

¹² HLAVÁČOVÁ, Danica. Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v ŠOKA v Trenčíne. In PŠENÁK, Jozef. (ed.). *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného komeniologického kolokvia konaného v Púchove - Belušských Slatinách v dňoch 10.-11. novembra 1998*. [s. l.]: [s. n.], 1999. s. 135-147. ISBN:80-968099-2-X. s. 143-144.

¹³ HORVÁTH, Pavel. Novšie údaje o pobyte českej pobelohorskej emigrácie v Trenčíne a na okolí. In *Trenčín. Remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava: ALFA, 1985, s. 164–188. s. 181-186. Podľa Telgárskeho dosiahla produkcia tlačiarne v Trenčíne najmenej 197 diel. TELGÁRSKY, Jozef. Produkcia trenčianskej exulantskej tlačiarne. In *Trenčín. Remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava: ALFA, 1985, s. 189-219. s. 189. Sídla bratskej exulantskej tlačiarne podľa Mateja Bela uvádza ĎUROVIČ, Ján P. *Jednota na Slovensku*. In: *Jednota bratská 1457 – 1957*. s. 246-247.

¹⁴ ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. II. diel. Martin: Matica slovenská, 1984. s. 594, záznam 1725. Druhý diel Komenského vydania pozostával z prekladu *The Art of Divine Meditation* anglického teológa Josepha Halla. Vydanie v Trenčíne sa niekedy neudáva ako prvé, písalo sa aj o vydaní z roku 1633 s neznámym miestom vydania. Uvádza to napr. KVAČALA, Ján. Slovenské vydania Komenského „Praxis pietatis“. *Archiv pro bádání o životě a spisech Jana Amose Komenského*, VIII, 1925, s. 17-22. s. 17. Cituje tu bibliografické dielo SZABÓ, Károly. *Régi Magyar Könyvtár*, II. Budapest: Akadémia, 1885, s. 135. Čaplovič zistil, že Szabó si pravdepodobne zamenil rok prekladu (1633) za rok vydania. Vid' ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. I. diel. Martin: Matica slovenská, 1972. s. 301, záznam cxxi.

úplných exemplárov. Z Praxis pietatis ostali v trenčianskom vydaní len 3 úplné exempláre. Ostatné sú „hodne ošúchané“¹⁵ čo naznačuje intenzívne používanie. Komenského preklad bol pravdepodobne napísaný z reformovaného vydania, ktoré obsahovalo aj časti s ktorými slovenskí evanjelici (luteráni) nesúhlasili. Išlo o dôvody pre svätenie soboty a články v ktorých sa vytýkali „podstatné rysy vĕrouky první církve“.¹⁶ Skutil poukazuje na vzájomné používanie duchovnej literatúry medzi bratmi a evanjelikmi a. v. „Bratří se v úzkostech uchýlovali k Praxis pietatis [...], k zpěvům z Cithary sanctorum luterána Jiřího Tranoscia...“.¹⁷ V 17. storočí sa táto „knižka milostná“ dočkala ešte jedného vydania, v tlačiarni Samuela Brewera v Levoči, roku 1674.¹⁸

V každodennom náboženskom živote na Slovensku sa používali aj ďalšie diela Komenského. *Každodennj Modlitby Křesťanské* (Bratislava, 1665), tiež Komenského piesne¹⁹, z ktorých dve dodnes používané v Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku sú spomenuté vyššie.

Okrem tejto praktickej duchovnej literatúry sa na Slovensku vytlačili aj obidva diely *Truchlivého*²⁰ (Bratislava, 1626)²¹, smutné uvažovanie o hľadaní zmyslu utrpenia jednotlivca i spoločenstva v situácii vojny a ťažkostí s tým spojenými, ktoré svojou relevantnosťou našlo čitateľov aj v prostredí slovenských evanjelikov.

Ďalšie tlačiareň bola v Púchove, kde poznáme kníhtlačiaru Václava Krolopa.²² Do Púchova bola tlačiareň privezená v roku 1717²³ práve zo Žiliny, kde jej fungovanie

¹⁵ TELGÁRSKY, Jozef. Produkcia trenčianskej exulantskej tlačiarni. In *Trenčín. Remeslá, tlačiarnie, architektúra*. Bratislava: ALFA, 1985. s. 189-219. s. 191.

¹⁶ UHER, Jan. Komenského Praxis pietatis. *Časopis Matice moravské*, Roč. 55, (1931), s. 371-417. s. 380.

¹⁷ SKUTIL, Jan. Komenského cesta Slovenskem 1650 a její kulturně politický význam. In: *J. A. Komenský a slovenská kultura. Zborník materiálov z medzinárodnej koleniologickej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 30.-31.3.1992*. Zostavili P. Hrnčiar et al. Bratislava: Univerzita Komenského, 1993. s. 126-131. ISBN 802230669X. s. 129.

¹⁸ ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografija tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*. I. diel, s. 464, záznam 1341.

¹⁹ VESELÝ, Daniel. J. A. Komenský v tradícii slovenských evanjelikov. In PŠENÁK, Jozef. (ed.). *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného koleniologickeho kolokvia konaného v Púchove - Beluškých Slatinách v dňoch 10.-11. novembra 1998*. [s. l.]: [s. n.], 1999. s. 66-77. ISBN:80-968099-2-X. s. 67-68. (Dodnes v Evanjelickom spevníku sú dve Komenského piesne, 328 a 342).

²⁰ ČAPKOVÁ, Dagmar. Od czasow Komenskiego do poczatku czeskiego narodowego odrodzenia. In BEČKOVÁ, Marta, BIENKOWSKI, Tadeusz a ČAPKOVÁ, Dagmar. *Znajomosc dzieł Jana Amosa Komenskiego na ziemiach czeskich, slowackich i polskich od polowy XVII wieku do czasow obecnych*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, 1991, s. 7-21. ISBN 83-900065-0-2. s. 20.

²¹ ČAPEK, Ján B. Komenský a Slovensko. In: *Několik pohledů na Komenského*. Zost. Dagmar Čapková. Praha: Karolinum, 2004. s. 93-116. ISBN 80-246-0721-2. s. 107.

²² KURUCÁROVÁ, Jana. Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom oblastnom archíve v Bytči. In PŠENÁK, Jozef. (ed.). *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku*, s. 114-125. s. 120.

²³ HORVÁTH, Pavel. Trenčín v období novoveku (1526 – 1848). In: ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín: Vlastivedná monografia 1*. Bratislava: Alfa, 1993. s. 73-128. ISBN 80-05-01114-8. s. 116.

spustil vyššie zmienený Ján Dadan.²⁴ Jedná sa teda o pôvodne trenčiansku tlačiareň V. Vokála. Ďurovič ju nazýva „dadanovsko-chrastinovská tlačiareň“,²⁵ ktorá fungovala v susedstve Moravskej ulice.

Komenského diela nevychádzali na Slovensku len tlačou, ale sám Komenský svoje spisy sem aj posielal, pričom takto rozširoval spisy politického charakteru. Protichodné reakcie vyvolalo *Lux in tenebris* (Amsterdam, 1657), kde zverejnil proroctvá M. Drábika o páde Habsburgovcov. Kniha sa objavila na Slovensku okolo roku 1660. Na východnom Slovensku, v Prešove, tieto diela kolovali prostredníctvom evanjelických farárov, maďarského J. Curianiho, nemeckého J. Sartoria a prostredníctvom ďalších osôb – napr. študentov, mešťana i šľachticov, ktorým táto činnosť priniesla riziko súdnych procesov alebo aj skutočné obžaloby.²⁶ Vyvolala však aj opozíciu vnútri evanjelických cirkví aj medzi samotnými bratskými exulantami na Slovensku, hlavne blízko Drábika, v Púchove a v Skalici.²⁷ V kurze propagácie zjavení pokračoval Komenský knihami *Historia revelationum* (Amsterdam, 1659), na Slovensku známe asi už v roku 1660, alebo *Lux e tenebris* (Leiden, 1665). K posledným osobne na Slovensko poslaným spisom patria dve. Prvým je *Voluminis prophetici dimissio* (? , 1667), kde sa znova vracia k téme Drábikových proroctiev, k predošlej spomínanej knihe a vyzýva cisára Leopolda k zastaveniu podpory pápeža, pápeža k obráteniu a svetskú moc k dohode na vykonaní reformácie cirkvi. Druhým je *Angelus pacis* (? , 1667), ktorým volal k jednote a mieru Anglicko a Holandsko, aby „učinili miesto knížeti pokoje Kristu, jenž se již chystá zvěstovat národům mír“²⁸ a ohlasuje pripravovanú *Obecnú poradu o nápravě věcí lidských*.

3 Recepčia Komenského teológie

Čo sa týka vzťahu slovenských evanjelikov ku Komenskému, intenzívnejší je na východe krajiny, kde je to vidieť na vyššie spomínanej distribúcií kníh, ale aj pri osobnom styku, o ktorého ďalšej podobe teraz doplníme pár poznámok. Kontakt medzi Komenským a slovenskými evanjelikmi neprebíhal len formou korešpondencie alebo počas Komenského krátkych návštev, ktoré boli úctivo vítané najmä v Levoči a v Prešove. Menší problém so vzťahom k Jednote bratskej a Komen-

²⁴ TELGÁRSKY, Jozef. Produkcia trenčianskej exulantskej tlačiarne. In *Trenčín. Remeslá, tlačiarne, architektúra*, s. 189.

²⁵ ĎUROVIČ, Ján P. Jednota na Slovensku..., s. 262.

²⁶ Pozri KARŠAI, F. *Jan Amos Komenský a Slovensko*, s. 109-130. ČAPKOVÁ, Dagmar. Od czasow Komenskiego do poczatku czeskiego narodowego odrodzenia..., s. 20-21.

²⁷ ĎUROVIČ, Ján P. Jednota na Slovensku..., s. 257-258. KARŠAI, F. *Jan Amos Komenský a Slovensko*, s. 113-116.

²⁸ *Angelus*. J. A. Komenský – život, dílo, odkaz [online]. Uherský Brod: Muzeum Jana Amose Komenského [cit. 2021-10-27]. Dostupné na: <<https://komensky.mjakub.cz/angelus--idc192>>.

skému mali teológovia filipistického smeru ako flaciovsky ortodoxného, ktorému bola blízkosť Jednoty ku kalvinizmu podozrivá.²⁹ Na Slovensku rástol vplyv a počet stúpencov J. A. Komenského aj po jeho odchode zo Sárospataku. Ešte predtým si Komenského myšlienky aj diela prinášali domov nielen českí a moravskí, ale aj uhorskí študenti, ktorí za ním cestovali najmä do Elblagu. Boli to spišskí Nemci, ktorí sa potom nechali Komenským inšpirovať na školách v Kežmarku, Levoči, Kremnici, v Prešove, Bardejove, Banskej Bystrici i v Bratislave.³⁰ Zo Spiša napr. David Fröhlich a po ňom mnohí iní. Z Liptova Ján Rotarides. Komenského v Elblagu cestou do Kráľovca navštívili Tobias Weis, Ján Regius, Juraj Curiani (neskôr veľký podporovateľ Komenského, aj na tejto ceste niesol pre neho listy) a Martin Madarász. Z detí exulantov chodievali na štúdiá za Komenským do Elblagu Jan Molitor, Jan Sápör (Saporius?) ml., David Cassius. V Lešne boli u Komenského zástupcovia exulantov zo Slovenska Hronovský, Laurin, Dares.³¹

Okrajovo môžeme spomenúť ďalší prúd Komenského vplyvu, ktorý sa orientoval na školstvo a vychádzal z gymnázia v Sárospataku, prípadne z iných škôl, kde sa začali používať Komenského učebnice. Študenti, ktorí sa potom stali rektormi škôl na Slovensku aplikovali aj na svoje školy Komenského didaktické zásady alebo zaviedli školské zákony, ktoré prebrali zo Sárospataku.³² Už začiatkom 40-tych rokov 17. storočia sa na našich školách používali učebnice J. A. Komenského *Janua linguarum reserata*, *Vestibulum*, *Orbis sensualium pictus*.³³

Vplyv a reflexia Komenského teológie sa dá sledovať na vybraných osobnostiach evanjelických farárov na Slovensku v 17. storočí. Z okruhu pietizmu tu bol Jonáš Bubenka (okolo 1650 – 1705), evanjelický farár, robil drevoryty pre *Orbis sensualium pictus* (Levoča, 1685). Vydal vlastné duchovné piesne (*Auserlesene Geist- und Trostreiche Jesuslieder*. Levoča, 1683). Nevieme, čo privedlo Bubunku k J. A. Komenskému. Možno spolupráca na *Orbis*, ktorého popularita bola pre pietizmus výhodou. V tomto diele nachádza F. Karšai mysticizmus idealistického názoru J. A. Komenského na svet a stvorenie, realizmus existencie a súladu živej a neživej prírody k otázkam človeka a jeho poslania na svete a pietistické prvky

²⁹ Pozri ČAPEK, Ján B. Komenský a Slovensko. In: *Několik pohledů na Komenského*, s. 100-103.

³⁰ VESELÝ, Daniel. J. A. Komenský v tradícii slovenských evanjelikov. In PŠENÁK, Jozef. (ed.). *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku*, s. 70.

³¹ KARŠAI, F. *Jan Amos Komenský a Slovensko*, s. 61-63. O študentoch zo Spiša píše LIPTÁK, Ján. *Geschichte des ev. Lyceums A. B. in Kesmark*. Kežmarok, 1933.

³² DRENKO, Jozef. Vplyv J. A. Komenského na pedagógov v Novohrade. In PŠENÁK, Jozef. (ed.). *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku*, s. 148-157.

³³ KARŠAI, F. *Jan Amos Komenský a Slovensko*, s. 161. Stručný výpis kníh používaných na školách v Kremnici, Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici má ČAPEK, Ján B. Komenský a Slovensko. In: *Několik pohledů na Komenského*, s. 104-106.

eschatológie.³⁴ V čase levočského vydania *Orbis*, pôsobil v Levoči ako redaktor a korektor tlačiarne Daniel Sinapius-Horčíčka (1640–1688), ktorý tým pádom mohol pracovať s textom. Tiež upravoval Komenského piesne pre vydanie Tranovského *Cithary sanctorum* v Levoči z roku 1684.³⁵ Nad rámec časového ohraničenia témy, do 18. storočia spadá Matej Bel (1684–1749), najznámejší predstaviteľ pietizmu na území Slovenska, ktorého s Komenským spája nielen duchovenská činnosť, ale aj spoločný záujem o pedagogiku, ktorú mohol realizovať na gymnáziu v Banskej Bystrici a na evanjelickom lýceu v Bratislave. Pestovaniu pietizmu napomáhali aj Komenského spisy, ako o tom vypovedá Samuel Hruškovíc (1694–1748), študent v Banskej Bystrici za rektorátu Mateja Bela, keď vo vlastnom životopise píše, že čítal „zhubné asketické spisy Baylove, Komenského a Kempenského“.³⁶

Záver

Na poli slovenskej literatúry je pôsobenie diela J. A. Komenského už viacerými bádateľmi zaznamenané a svoj oživený ohlas nachádza v Uhorsku po prijatí Tolerančného patentu pred 240 rokmi u osvietenecých autorov, pedagógov a znova v 19. storočí pri národovcoch, básnikoch romantizmu, ale aj vo vedeckej bibliografickej práci Ľudovíta Vladimíra Riznera. Moderným dokladom rozšírenosti Komenského tradície sú najmä naše školy a Univerzita Komenského v Bratislave, ktorá svoj názov dostala pri vzniku v roku 1919. Predtým než prišli generácie, ktoré nezažili Komenského ani jeho dobu, bola tu generácia ich predkov v 17. storočí. Boli to jednak exulanti z Jednoty bratskej alebo evanjelici, medzi nimi Komenského príbuzní v Púchove. Práve púchovskí aj iní moravskí bratia mali spolu s jeho spolužiakom Mikulášom Drábikom záujem na Komenského účinkovaní v Uhorsku, na gymnáziu v Sárospataku. Aj tento pobyt v rokoch 1650–1654 pomohol upevniť kontakty v Uhorsku a na území Slovenska. J. A. Komenský udržiaval korešpondenciu so svojou cirkvou v Uhorsku ako duchovný správca moravských členov Jednoty, tiež bol v kontakte s domácimi osobnosťami, jeho priaznivcami v Prešove a okolí z duchovného i laického stavu. Domáci uhorskí študenti aj študenti exulantov distribuovali jeho spisy. Najmä učebnice *Janua*, *Vestibulum a Orbis* sa skoro rozšírili v školách v evanjelických mestách. Z náboženských diel, ktoré nás v prvom rade zaujímali, našli recepciu praktické diela, najmä *Praxis pietatis a Každodennj Modlitby Křesťanské*, v čom zohrali podstatnú úlohu tlačiarne v Bratislave, Levoči

³⁴ KARŠAI, F. *Jan Amos Komenský a Slovensko*, s. 197-198.

³⁵ ČAPEK, Ján B. Komenský a Slovensko. In *Několik pohledů na Komenského*, s. 106. A: MOCKO, Ján. *Historia posvätej piesne slovenskej a historia kancionálu*. Liptovský Svätý Mikuláš: Transcius, 1909. Kap. Ôsme vydanie z r. 1684.

³⁶ MAĐAR, Jaroslav. *Dejiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť a kultúru*, s. 12. Pozri celé cit. dielo.

a exulantská v Trenčíne. Komenského diela a piesne boli spracovávané evanjelickými farármi Jonášom Bubenkom a Danielom Sinapiom-Horčičkom. Nad rámec rozsahu článku zasahuje vplyv Komenského na slovenský pietizmus, najmä cez Mateja Bela, ale pozitívny vzťah ku Komenskému mal aj ortodox Daniel Krman ml.

Štúdia bola vypracovaná s príspevom Grantu UK/404/2021 Teologické idey J. A. Komenského a česko-moravský exil na Slovensku.